

Djelom svjedočiti ljubav

Prilog filozofijsko-religiološki raspravi o odgoju*

TOMISLAV KRZNAR* – TAJANA ZRNO s. Marija**

• <https://doi.org/10.31823/d.27.1.8> •

UDK: 27-1*111.852*37.01 • Pregledni članak

Primljeno: 16. travnja 2018. • Prihvaćeno: 12. ožujka 2019.

Sažetak: U ovom radu htjeli bismo iznova promisliti temeljne probleme filozofije odgoja imajući pri tom pred očima poruku vjere kako je na temelju evanđelja razumijeva tradicija kršćanskoga Zapada. Primarno nas zanima može li se u suvremenom društvu govoriti o kršćanstvu kao inspiraciji odgojne djelatnosti, i drugo, može li ta inspiracija biti dijaloški posredovana i onima koji ne prepoznaju sebe u konfesionalnim strukturama i doktrinarnim obrascima. Zanima nas može li rečeno biti prilog izgradnji pluralističkoga društva koje bi bilo utemeljeno na uvažavanju različitosti i dijaloškom zahvaćanju u budućnost. Upravo ti rečeni pojmovi određuju fenomen odgoja, konkretno njegovu bit, koja je odgojnom praksom tako često iznevjerena. Ovaj rad nastoji upozoriti na činjenicu da evanđeoska misao može biti inspirator odgojne djelatnosti i u situaciji kad se odgojna djelatnost sagledava izvan konfesionalnoga okvira. Također nastojimo pokazati da bi inzistiranje na doktrini, u ovom slučaju vjerski obilježenim odgojnim porukama, uništilo samu bit odgojne djelatnosti i otvorilo put manipulaciji.

Ključne riječi: odgoj, ljubav, kršćanstvo, pluralizam, filozofija odgoja, djelovanje.

* Izv. prof. dr. sc.
Tomislav Krznar, Učiteljski
fakultet Sveučilišta u
Zagrebu, Savska cesta 77,
10 000 Zagreb, Hrvatska,
tomislav.krznar@ufzg.hr

** Tajana Zrno s. Marija,
univ. bacc. praesc. educ.,
Frankopanska 17,
10 000 Zagreb,
s.marijazrno@gmail.com

* Ovaj rad nastao je na temelju završnoga rada *Filozofijski aspekti razumijevanja odgoja u kršćanstvu* studentice Tajane Zrno s. Marije, izrađenoga u okviru preddiplomskoga studija Ranoga i predškolskoga odgoja i obrazovanja na Učiteljskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, izrađenoga pod mentorstvom doc. dr. sc. Tomislava Krznara i obranjenoga 16. rujna 2016. godine. Nastavak istraživanja, prikazan u ovom radu, proveden je u okviru potpore istraživanja *Prisutnost biotičkih tema u nastavi učiteljskih i odgojiteljskih studija*, koje je financiralo Sveučilište u Zagrebu, a provedeno je na Učiteljskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu u ak. god. 2016./2017., voditelj doc. dr. sc. Tomislav Krznar.

Uvod

Ne treba mnogo ponavljati uvide koji pokazuju da živimo u *razmrvljenom* svijetu. Iskustva fragmentarnosti, izoliranosti, isključivosti i sl. dnevni su pratioci ljudskih situacija. U tim okolnostima čovjek traži orijentaciju, traži mogućnost sagledavanja sebe, traži odgovore i utjehu. Sve manja mogućnost komunikacije, unatoč sve učinkovitijim i sve dostupnijim sredstvima komuniciranja, reducira ljudske odnose oblikujući izolirane individue koje odlikuje progresivno reducirana mogućnost sudjelovanja u odnosima s drugima.

Budući da je čovjek, osim što je *socijalno* biće, i *misaono* biće, on nastoji naći odgovore na pitanja o svojoj egzistenciji. Karakter te egzistencije, kao i okvir njezina postojanja, umnogome utječe i na karakter tih odgovora. Rečena *misaonost* vidljiva je u potrebi stvaranja postojanih, provjerenih i pouzdanih konstrukcija uvjerenja i svjetonazora, a rečena *socijalnost* vidljiva je i u jednom značajnom momentu kojim je ljudsko biće esencijalno određeno, taj je moment upravo *odgoj*.

Odgoj je temeljni »mehanizam« oblikovanja ljudske jedinke, njezino »oblikovanje« u »zrelu« osobu i društvenog »aktera«. ¹ Odgojem se posreduju znanja, vrijednosti, osjećaji pripadanja zajednici, društveni zadatci i realna »proizvodna« očekivanja koje društvo ima prema pojedincu. Odgoj je kulturni konstrukt, dakle proizvod konkretnih misaonih, socijalnih i ekonomskih zadatasti. Nadalje je odgoj uvijek konkretno, *namjerno* djelovanje, koje se odvija *uvijek u konkretnim* društvenim okolnostima i uvijek je vođeno nekim *očekivanjima*. A opet, odgoj je uvijek susret ljudskih bića, treptaj vječnosti u ljudskim odnosima i osjećaj straha na postupcima u tim odnosima. Činjenica kulturne zadatasti određuje da odgoj ne može ostati vrijednosno neutralan, a vrijednosti su uvijek – na ovaj ili onaj način – proizvod društvenih struktura, zadatast misaonih određenja i normativno očekivanje. Vrijedi ovdje reći jedno, ono što često izmiče u raspravi o odgoju, tamo gdje postoji moć, odgoj prestaje postojati. To nas dovodi pred prag značajnoga pitanja: Kako osigurati vjerodostojnost ljudskoga *dogaćanja* u odgoju? To je možda i najvažnije pitanje naših promišljanja predstavljenih u ovom radu, koje, nažalost, paradoksalno, ostaje na marginama našega izravnoga interesa.

Ostaje nam »uvesti se« u još jedan problemski sklop prisutan u ovom radu, to je sklop »onoga religioznoga«. U svim situacijama svoga postojanja čovječanstvo je imalo neko religiozno određenje, čak i u situacijama *rigidnog ateizma*, obrasci

¹ Svi termini stavljeni su u navodnike jer mnogo puta upravo oni kriju manipulativne sklonosti odgojitelja. Ukratko, odgoj nema svrhu, osim one *da se bude čovjekom*, sve ostalo jest potreba, nastojanje, *uciljnost* i manipulacija ljudskim bićem. U ovom radu nastojimo diskutirati o tim temama, unatoč tomu mnoge nam od njih ostaju skrivene i nejasne. To nam sve nalaže oprez u opisu situacija odgojne djelatnosti, no o tome će još biti riječi.

društvenoga događanja poprimali su oblike vlastite religioznim određenjima. Povijest čovječanstva bilježi osjećanja, socijalne mehanizme i kulturne konstrukcije koje upućuju na čovjekovu vezanost na *onostrano*, na *ono* božansko i na *ono* vječno. Zabilježimo makar na marginama naše rasprave uvid da je u ljudskom društvu, posebice do razdoblja modernosti, religijski moment igrao značajnu ulogu, tvoreći i razarajući društvene strukture, kulturna određenja i ljudska uvjerenja. No treba reći da time nije ništa *ozbiljno* rečeno o vjeri (ako se o njoj izvan *nje same* uopće i može nešto reći), naznačeni su samo sklopovi problema koji su društveno zadani. Mi ćemo se, što se tiče ovoga rada, usredotočiti na jedan od tih problema, onaj u kojem se vezuje *ono religiozno* i ono što smo ranije nazvali *ljudsko događanje u odgoju*.

Ukratko, u ovom radu htjeli bismo iznova promisliti temeljne probleme filozofije odgoja imajući pri tom pred očima poruku vjere kako je na temelju evanđelja razumijeva tradicija kršćanskoga Zapada, posebno sagledana iz papinskih poruka o odgoju.²

U konačnici ovaj rad nastoji upozoriti na činjenicu da evanđeoska misao može biti inspirator odgojne djelatnosti i u situaciji kad se odgojna djelatnost sagledava izvan konfesionalnoga okvira i da može biti poziv na susret različitosti i plodonosno bavljenje onim ljudskim bez obzira na zahtjeve različitosti u kojima se *to ljudsko* pojavljuje. Različitost je vidljiva samo *dijaloški* oblikovanom pogledu, pa je naše nastojanje da i ovaj rad bude svjedočanstvo razumijevanja različitosti kao bogatstva života.³

1. Što je (to) odgoj – iskušavanje (ne)mogućnosti filozofijskih objašnjenja

Odgoj, kako kaže J. Marinković, »smjera onom za što se drži da bi tek trebalo biti«. ⁴ Taj nam uvid otvara nekoliko dimenzija potrebnih za raspravu o odgoju. Prvo, odgoj nije nešto strogo određeno, nego je ono što »smjera«. Drugo, kon-

² Ostavljamo, nažalost, po strani brojne religiološkijske ili čak teologijske izvide i usredotočujemo se na problem inspiracije vjere. U objavljenim religijama ona je vezana na *svete* tekstove, no oživljavanje poruka tih tekstova ovisi umnogome o zrelosti ljudskoga bića, a terminom *zrelosti* ovdje se koristimo u svjetlu značenja termina *odgoj*.

³ Vrijedi spomenuti da je ovaj rad rezultat plodonosnoga dijaloga autora i autorice čiji su pogledi na fenomen religioznosti različiti, no ne i nesumjerljivi. Kako je rečeno (bilješka 1), istraživanja predstavljena u ovom radu plod su ne samo istraživačke i mentorske djelatnosti nego i ljudskoga nastojanja oko »pomirenja« različitih pogleda na isti predmet promišljanja, konkretno, *odgojnu djelatnost*. Kao i obično u tim situacijama, pokazalo se da ima mnogo više toga što ljude različitih gledanja povezuje nego što ima onoga što ih dijeli.

⁴ J. MARINKOVIĆ, Pedagogija kao apologija i kao kritika postojećeg, u: *Filozofska istraživanja* 6(1986.)4, 993-1000., ovdje 993.

strukcija »drži se« upućuje nas na moguće različitosti u tumačenju fenomena odgoja, a te različitosti⁵ mogu među sobom biti i nepomirljive. Treće, odgoj kao ono što bi »tek trebalo biti« upućuje nas na *budućnosno* određenje fenomena odgoja, kao i na činjenicu da se događanje odgoja u bitnome realizira u sferi *trebanja*, dakle onoj sferi koja je određena etičkim⁶ dimenzijama. To, do sada rečeno, otvara niz problematičnih pozicija vezanih uz znanstveni pristup odgoju jer isticanjem problematike *trebanja* odgoj kao tema izlazi iz sfere znanosti jer se znanost bavi onime što jest, a ne onime *treba* biti.

Naša je zadaća ovdje kazati kako filozofija gleda na odgoj posebno s gledišta njegove uloge u suvremenom društvu. Konkretno, filozofija promatra bit fenomena, a bit fenomena odgoja jest *odnos*. Prvo filozofsko pitanje jest kakav odnos ili, bolje, odnos između koga/čega. Nedvojbeno, odgovor je između ljudi, pojedinaca ili osoba. Ovdje bismo mogli stati i biti zadovoljni odgovorom, no pred oči nam dolazi uvid da se rečeni »odnos« nikada ne događa izvan konteksta, a, kako smo rekli ranije, kontekst određuju kulturni, društveni i ekonomski parametri. Time »stvar« odgoja postaje iznimno složena. Da bismo učinili promišljanje o toj *stvari* mogućim, postavimo jednostavno pitanje: Koja je svrha odgoja? No ni ta konstrukcija nije sasvim neproblematična. Ako je u odgoju riječ o odnosu dviju osoba, onda to pitanje nalikuje pitanju koja je svrha čovjeka. Već i površan uvid u taj problem upozorava na to da tim pitanjem bit predmeta o kojem mislimo, dakle bit onoga »odgoj« i bit onoga »čovjek« stavljamo izvan samoga predmeta našega promišljanja i od njega činimo instrument, potrebu ili ishod. Razvidno je da time uništavamo i sam smisao rasprave o ovoj temi. Ipak, povijest čovječanstva – u različitim razdobljima i na različitim prostorima – umnogome svjedoči, a kada je u pitanju filozofska literatura dovoljno je sjetiti se Platona, o nastojanjima da se odgoj učini instrumentom realizacije pojedinih političkih, ekonomskih ili ideologijskih ciljeva.⁷ Pravo pitanje, ako ostajemo u horizontu filozofijskih promišljanja, jest sljedeće: Kako to da neka djelatnost, koja u svojoj biti krije nešto tako čudesno kao odnos dviju ili više osoba,

⁵ Usp. I. KOPREK, *Pridi da možeš čuti. Etika u sjeni globalizacije i postmoderne*, Zagreb, 2005., osobito poglavlje »Odgoj i obrazovanje u pluralnome društvu postmoderne«, 176-189.

⁶ O problematici »moralnoga« u horizontu rasprave o odgoju usp. T. KRZNAR, Razumijevanje (ne) moralnoga u kontekstu suvremenog odgoja i obrazovanja. Filozofijski izvidi, u: *Bošnjačka pismohrana* 16(2016.)42-43, 125-134.

⁷ Vezano uz kritiku Platonove filozofije, posebno njegova razumijevanja uloge odgoja u društvu, M. Polić donosi razornu kritiku, usp. M. POLIĆ, *K filozofiji odgoja*, Zagreb, 1993., poglavlje »Platon – od odgoja k potpunoj manipulaciji«, 41-52. Vrijedi u ovoj temi konzultirati i vrstan i drukčije intoniran prikaz Platonove misli, usp. P. ŠEGEDIN, *Obrazovanje i odgoj u Platonovoj Politeji*, u: D. BARBARIĆ (ur.), *Čemu obrazovanje. Razmatranja o budućnosti sveučilišta*, Zagreb, 2011., 117-149.

tako često, ako ne i redovito, završava u svojoj suprotnosti? Kao putokaz u traženju odgovora mogu nam poslužiti riječi M. Bride koja kaže:

»(...) da čovjek shvati svoje autorstvo u svemu tome i da uzme vlastitu sudbinu u svoje ruke. To će uspjeti, ako opet jednom upravi pogled u izvornost svog čovječstva, otkrivajući u njemu apsolutnost svoje individualne i univerzalne ljudske vrijednosti. To traženje – sad nalaženje, sad gubljenje – sebe traje već milenijima, ali je uvijek novo. U zaoštrenjima današnjice naročito je aktualno – i hitno. Odgoj, doduše, nije hitan nego više dugoročan u svojim postupcima i rezultatima ali se, mislim, možemo nadati da će imati vremena da pomogne čovjeku u ponovnom nalaženju sebe te u afirmiranju vlastite duhovne zrelosti i samoodgovornosti.«⁸

Ovdje nam je važno uočiti dvoje: prvo, da je djelatnost odgoja bitno okrenuta u budućnost i, drugo, da je u *stvari* odgajanja riječ o iznimnom *naporu*. Naporu da se autentično postoji, obje te dimenzije iznimno su nam značajne za promišljanje religiozne problematike.

1.1. U SJENAMA ODGOJNOGA DJELOVANJA

Iako zanimanje za odgoj traje od samih početaka filozofije, kako je sagledavamo na Zapadu, čini se da tek dvadeseto stoljeće pred filozofiju donosi odgoj kao zasebni problem.⁹ Tomu je tako, kako zapaža M. Polić, jer se ranije u prošlosti, posebice u autoritarnim društvima (a zasigurno je autoritarnost značajno obilježje *svih* društava prošlosti), i nije vodilo računa o biti fenomena odgoja, nego mu se pridavalo obilježje instrumenta u obavljanju određenih društvenih zadaća. Ili, Polićevim riječima:

»odgoj [je, op. a.] za njih [za društva u prošlosti, op. a.] bio ne samo svrha nego samo sredstvo ostvarenja nekog odgoju izvanjski postavljenog cilja. Stoga se odgoj, ma koliko taj cilj bio plemenit, nužno svodio na izvanjsko oblikovanje djeteta, na upravljanje njegovim razvitkom, na instrumentalno djelovanje, tj. na *manipulaciju*.«¹⁰

Takvom tipu shvaćanja fenomena odgoja, pa time i odgojne djelatnosti, vlastiti su odnosi zasnovani na pokornosti i poslušnosti,¹¹ na vertikalno osmišljenim i monološki oblikovanim odnosima. Takvo razumijevanje odgoja M. Polić naziva go-

⁸ M. BRIDA, Smisao odgoja u suvremenom svijetu, u: *Filozofska istraživanja* 6(1986.)4, 981-988., ovdje 988.

⁹ M. POLIĆ, Vrijednosno i spoznajno u suvremenom odgoju, u: M. POLIĆ (ur.), *Filozofija i odgoj u suvremenom društvu*, Zagreb, 2006., 244.

¹⁰ *Isto*, 245.

¹¹ *Isto*, 246.

jidbenom manipulacijom.¹² Razumljivo je stoga da u takvom okružju nema mjesta za dijalog, uvažavanje različitosti među ljudima, posebice nema mjesta za uvažavanje prava djece kao ravnopravnoga partnera u odgoju i onoga dijela partnerskoga odnosa čijem rastu je cijeli »događaj« odgoja okrenut. Vrijedi ovdje istaknuti da takvo razumijevanje djelatnosti, koja sebe zove odgojem, a u biti mu je potpuno oprečna, počiva na konceptu dokidanja slobode, ne samo slobode shvaćene kao mogućnost izbora nego primarno slobode kao ontologijskoga određenja ljudskoga bića. Dakle one snage koja *čovjeka tjera da bude*, a biti se ne može na način drugoga. Ovdje smo došli do onoga što čini *bit* odgoja kao fenomena i odgajanja kao ljudske djelatnosti. O tome M. Polić kaže:

»odgoj ne smije biti više funkcionalno ugrađivanje u ovaj ili onaj kolektivititet u kojemu je čovjek nužno, da bi bio dobar građanin, u sukobu sa samim sobom kao osobitim bićem. Naprotiv, odgoj mu mora omogućiti da u svojoj osobnosti bude najprije u skladu sam sa sobom, a onda i s drugim ljudima. Drugim riječima, svatko treba biti odgojen upravo zato da bi prije svega bio *on sam*.«¹³

Ostaje nam razabrati kako je moguće postići to da djelatnost odgajanja bude usmjerena mladom ljudskom biću da mu pomogne da bude ono samo. Potrebno nam je poći putem interpretacije problema slobode, vrijednosti, pluralizma, osobnosti, stvaralaštva i nadasve ljubavi. Nešto od toga ćemo nastojati razabrati u nastavku naših promišljanja. Sada je pred nama značajno pitanje, a potraga za odgovorom na njega čini nam se temeljem svih daljnjih promišljanja. Riječ je o filozofijskom nastojanju da se pronikne u bit fenomena odgoja. Pitanje je sljedeće: Što leži u samoj srži fenomena odgoja? Odgovor je zapravo jednostavan koliko i paradoksalan: *briga za dijete*. Briga¹⁴ uvijek pretpostavlja uvažavanje, zajedništvo, ljubav, međusobnu upućenost, nježnost, praštanje i sl. Kada je u pitanju briga za dijete, kao *sržno* određenje djelatnosti odgoja, a posebno u kontekstu naših ranijih promišljanja o odgoju kao djelatnosti »izgradnje« djetetove osobnosti, nalazimo se pred značajnim problemom.

Sagledajmo to ovako, kako smo već rekli, dijete ne može biti *predmet* odgoja, predmet odgoja prije bi mogla biti djetetova osobnost kojoj je u procesu odgoja potrebno omogućiti da raste i da se razvija. Ako bi dijete bilo predmet odgoja, pokazali smo, odgoj bi bio manipulacija i zadovoljavanje izvana nametnutih ciljeva. S druge

¹² Isto, 247.

¹³ Isto, 249.

¹⁴ O problematici brige usp. T. KRZNAR, Filozofija kao briga za cjelinu. Edukacijski uvidi Ortege y Gasset, u: T. KRZNAR, T. i N. I. FILIPOVIĆ (ur.), *Vrč i šalica. Filozofijska vivisekcija problema odgoja i obrazovanja*, Zagreb, 2015., 404-417., (pretisak).

strane djetete ne može biti ni partner u odgoju, u punom smislu, jer nema još potpuno izgrađenu svijest o teškoćama i proturječnostima toga »partnerstva«, a time bi mu se dalo previše tereta. Kako onda oblikovati odnos sudionika u procesu odgoja?

Možda bi ovdje bilo bolje na trenutak ostaviti po strani postupak filozofijskoga promišljanja fenomena odgoja i osvrnuti se na jedan bitni aspekt odnosa u odgoju, a to je dijalog.¹⁵ Dijalog u odgoju jest onaj *tip odnosa* koji ne teži prevladavanju *onoga* djetinjega u djetetu, naprotiv, teži poticanju znatiželje, misaonosti, istraživanja svijeta, izgradnje *skrbnih* veza prema cjelini života. Možemo ponoviti staru istinu da djeca i filozofi imaju nešto zajedničko, nešto što se tako često proglašava nevažnim i nedoraslim. I jedno i drugo smatra se nečim što bi odrastanjem trebalo biti prevladano i transformirano u društvenu i moralnu korisnost koja služi nekim ozbiljnijim »ciljevima«. O dijalogu će još svakako biti riječi, a ovdje se zasad vraćamo u onaj dio naših promišljanja vezanih uz problem manipulacije, pa nije potrebno ponavljati, a rečeno možemo dopuniti riječima M. Živkovića:

»Sloboda, uzajamno uvažavanje i zajednički napor na putu k spoznaji, a ne dociranje gotovih, tuđih, nametnutih 'vječnih, neospornih i dokazanih istina' pozitivnih znanosti, to je odlika filozofskog odgoja. Filozofija se ne može usvojiti ako je odgajanik objekt odgojnog procesa.«¹⁶

Kada je u pitanju odnos filozofije i odgoja, Živković upozorava na postojanje većega jaza između tzv. odraslih s jedne strane te filozofa i djeteta s druge nego između filozofa i djeteta zasebno:

»Ono zajedničko [misli se na odnos filozofa i djeteta, op. a.] ne može im biti ništa drugo nego njihova blizina iskonskom, izvornom, istini. Što se u tome bolje uspije, to se ono bolje uklapa u postojeći sustav vrijednosti. Biti odgojen isto je što i uklopiti se, otuđiti se. Treba rasti, ali ne odrasti, jer je odraslost – otuđenost.«¹⁷

Ovdje je riječ o ranije ocrtanom zahtjevu da se odgojem treba postići autentičnost vlastitoga postojanja. No pravo je pitanje kako je to moguće postići.

1.2. ONO »BITI JA SAM«

Kako je u mnoštvu događanja i jasno uočljivoj konfuziji zbilje života suvremenoga čovjeka moguće osigurati da odgoj bude ono što mora biti, a da odgojna djelatnost

¹⁵ O problemu dijaloga, posebno njegove uloge u djelatnosti odgoja usp. T. KRZNAR, A. BENDEKOVIĆ, S. ŠIJAK, Živjeti dijalog – koracima Paula Freirea, u: *Arhe* 28(2017.), 173-196.

¹⁶ M. ŽIVKOVIĆ, Odgoj, filozofija i djetete, u: *Filozofska istraživanja* 6(1986.)4, 1011-1013., ovdje 1011.

¹⁷ *Isto*, 1012.

odgoju samom ne postane proturječno događanje? Dva je problema ovdje posebno važno spomenuti, konkretno, koncept stvaralaštva i problematiku vrijednosti. Njih ćemo sagledati u svjetlu trećega problema koji ih esencijalno povezuje, a riječ je o konceptu pluralizma. Stvaralaštvo je, kako kaže M. Polić, nepojmljivo bez različitosti i pluralizma,¹⁸ no stvaralaštvo je u bitnome vezano uz osobu kao nositelja događaja stvaralaštva, dakle onoga koji stvaralački djeluje. U tom pogledu pred nama se otvara novo pitanje, ono o odnosu osobnosti i pluralizma. Kada je u pitanju rasprava o odgoju, posebno imajući u vidu sve do sada rečeno, moramo postaviti pitanje kako je moguće osigurati razvoj osobe *za svaku* pojedinu osobu, kako je moguće da odgoj kao djelatnost bude učinkovita u tolikom zbiru različitih, čak i proturječnih, očitovanja. Čini se da nam ovdje koncept pluralizma može biti iznimno važan ili, Polićevim riječima:

»Stoga je suživot osoba upravo kao *osoba*, kao osobitih, različitih i slobodnih ljudi produktivno i dugoročno moguć samo u pluralističkom društvu. A sve što je upereno protiv pluralizma upereno je i protiv čovjekove osobnosti. Zato je osoba *svatko* i *nitko*. Pravno i po rođenju *svatko*, jer to po pretpostavci *može biti*. Stvarno i po rođenju *nitko*, sve *dok to vlastitim naporom ne postane*. A da bi to uopće mogao postati, potrebni su mu uvjeti kao da to *može biti*. Potreban mu je ljudski odnos koji ga u tome neće onemogućiti, ili još bolje, koji će ga na to poticati i koji će ga u tome podupirati. Drugim riječima, potreban mu je istinski odgoj.«¹⁹

Istinski odgoj razabire se kao *mnoštvenost djelatnosti pomoći* oko razvoja djetetove osobnosti, on je *ono* što se oblikuje u odnos međusobnoga uvažavanja, istodobno on je i bitno obilježje zajednice. Da ne bismo skrenuli s puta naše rasprave ovdje, protivno manipulativnom upravljanju u službi nekih vanjskih ciljeva, ne zagovaramo potpunu permisivnost koja bi programatski puštala da se stvari odvijaju same od sebe. Upravo suprotno, zagovaramo razumijevanje odgoja kao djelatnosti maksimalnoga napora, *individualiziranoga* prema potrebama osobnosti, konkretno djeteta, i istodobno *socijaliziranoga*, prema potrebama izgradnje društva utemeljenoga na nastojanjima oko općega dobra. Prema našim razumijevanjima to je moguće samo u pluralistički konstruiranom društvu, onome u kojem su odnosi među akterima zasnovani na uzajamnom uvažavanju i izgradnji vlastite slobode poštivanjem tuđe. Ovdje pluralizam razumijevamo kao pretpostavku, a ne kao *dohodište* suvremenoga društva. Svjesni smo činjenice, već više puta spomenute, o razmrvljenosti života suvremenoga čovjeka. Fragmenti toga života doista su toliko različiti da ih gotovo i nije moguće pomiriti. Iskričavost određenja pojedinih fragmenata druš-

¹⁸ M. POLIĆ, Odgoj i pluralizam, u: *Filozofska istraživanja* 26(2006.)1, 27-36., ovdje 28.

¹⁹ *Isto*, 29-30.

tva, kao i potreba za umanjenjem ili čak uništenjem onih njima suprotnih upućuje nas na potrebu izgradnje platforme, posebno kada je u pitanju odgoj, na kojoj je moguće razabrati razlike, racionalno posredovati obilježja različitosti i, ako je moguće, barem probati pomiriti suprotnosti. Kada je u pitanju problem odgoja, vrijedi se usmjeriti na riječi M. Polića, koji kaže:

»odgoj se zbiva tamo i tada gdje se zbiva drugi i drukčiji čovjek, kojemu je drugi i drukčiji čovjek najveća potreba, te sam biva čovjekom pomažući drugome da to bude.«²⁰

No to, rečeno za odgoj, nije dostatno, to je temeljni i neprijelazni uvjet, no odgoju je potrebno, osim uvažavanja različitosti i brige oko drugoga, još nešto, nešto što umnogome iscrpljuje njegovu bit. Riječ je o fenomenu ljubavi. Taj ćemo fenomen u našim promišljanjima sagledati iz perspektive evanđeoske poruke imajući pred očima religiološki, pa i teološki kontekst razlaganja teme.

2. Evanđelje kao poruka ljubavi – odgojne implikacije

U ovom dijelu rasprave htjeli bismo istaknuti neka temeljna određenja kršćanskoga, poglavito evanđeoskoga²¹ razumijevanja fenomena ljubavi upućujući na njezinu djelatnu snagu koja se najbolje oslikava upravo u fenomenu odgoja. Želimo također istaknuti za potrebe razumijevanja dimenzija našega pristupa temi neke temeljne odrednice religioziteta, kako ga se sagledava u kršćanstvu. Također želimo upozoriti na one poruke kršćanskoga razumijevanja fenomena ljubavi, pa time i odgoja, koje mogu biti inspiracija i onima koji svoj život ne određuju konfesionalno. Nema dvojbe da se u tom nastojanju susrećemo s brojnim preprekama i da su naši izvidi i interpretacije vezani ponajprije uz razumijevanje poruke kršćanstva na način katoličke teologije. U našim prikazima koristimo se izvorima – tu svakako treba istaknuti ponajviše poruke pape Franje – koji uistinu odišu dijaloškim porukama što je, uostalom, i u fokusu naše teme. U tom nastojanju uvijek imamo pred očima naš temeljni fenomen, a to je problem odgoja.

Raspravu o kršćanskom (evanđeoskom) razumijevanju fenomena odgoja možemo, pozivajući se na Ivana XXIII., započeti ovako: čovjek je osoba, nositelj prava i dužnosti što izravno i skupa proviru iz same njegove naravi, obdarene razumom i

²⁰ Isto, 32.

²¹ Svjesni smo reduciranosti pogleda koji ovdje primjenjujemo. Iako pokušavamo sagledati razumijevanje odgoja u kršćanstvu – što je zasigurno nepregledno širok spektar tema – naše će se gledanje zaustaviti na rubovima katoličkoga shvaćanja odgoja i to posebno sagledanoga kroz papinske dokumente. Tom suženju moramo pribjeći i iz misaonih i iz tehničkih razloga. Utjehu nalazimo u činjenici da bi širem pristupanju temi razumijevanja odgoja u kršćanstvu trebalo posvetiti mnogo veću studiju od ove.

voljnom slobodom.²² Biti kršćanin nije rezultat neke etičke odluke ili velike ideje, već podrazumijeva povjerovati Božjoj ljubavi da bio to bio cjelovit susret s događajem, s Osobom koja životu daje novi obzor.²³ Taj susret rađa osjećaj ljubavi u čovjeku, a ljubav postaje skrb o drugome i za drugoga. Ne traži više samu sebe, već otkriva drugoga, nadilazeći sebični karakter. Ne predstavlja uranjanje u »opijenost srećom«, nego postaje odricanje, spremno na žrtvu, štoviše, tražeći je kroz dvojaki smisao: »samo ta osoba« i »zauvijek«, uvijek u konačnici smjerajući na vječnost. Upravo se u tome i ogleda definicija odgoja u kršćanstvu.²⁴

Kršćanstvo je na površinu onoga religioznoga iznijelo ljubav, a ljubav je, prema Benediktu XVI., »putovanje, trajno izlaženje iz vlastitoga 'ja', zatvorenog u samoga sebe, prema svojem oslobađanju kroz sebedarje i istinskom pronalaženju samoga sebe«²⁵. Stoga je ljubav više od pukoga zahtjeva: ne može se »zapovjediti« jer je najprije darovana.²⁶ Onaj odgoj, tj. služenje koje ne prelazi u konkretna djela ljubavi samo je u sebi krhko i nepotpuno jer tako ne može ispuniti svoje poslanje – uzdići čovjeka. Ljubiti nekoga znači djelatno se izložiti za dobro bližnjega jer ljubav je najizvrsniji put socijalnoga nauka Crkve.²⁷ Zato odgoj nije apstraktna ljubav, već uključuje praktično zauzimanje ovdje i sada.²⁸ Stoga je najgore što nam se može dogoditi da ostanemo bez ljubavi koja mari za život. Ako nema ljubavi, nema mjesta za život jer će u suprotnom živjeti samo jedno – egoizam.²⁹

Ljubav prema bližnjemu moguća je ako uključuje i osobe koje nam se ne sviđaju ili osobe koje ne poznajemo. No to se može ostvariti, kako vjeruju kršćani, samo na temelju dubokoga susreta s Bogom, susreta koji se pretvorio u zajedništvo volje te zahvatio čak i osjećaje.³⁰ U skladu s time Benedikt XVI. ističe:

»Ljubav prema Bogu i ljubav prema bližnjemu nerazdvojne su; tvore jednu te istu zapovijed. Upoznavanje Božjeg života put je prema ljubavi, a pristanak naše volje uz njegovu sjedinjuje naš razum, volju i osjećaj u sveobuhvatni čin ljubavi.«³¹

²² J. KRIBL, J. Kuničić, *Katolička društvena nauka – katolička sociologija*, Zagreb, 1971. (recenzija), u: *Bogoslovska smotra* (1971.) 2-3, 336.

²³ BENEDIKT XVI., *Deus caritas est*, Zagreb, 2006. (= DCE), 5.

²⁴ *Isto*, 13.

²⁵ *Isto*, 13-14.

²⁶ *Isto*, 25.

²⁷ BENEDIKT XVI., *Caritas in veritate*, Zagreb, 2010. (= CV), 11.

²⁸ DCE, 26.

²⁹ J. M. BERGOGLIO/PAPA FRANJO, *Samo nas ljubav može spasiti*, Split, 2015., 64.

³⁰ DCE, 30.

³¹ *Isto*, 29., 31.

Na taj način učimo promatrati drugoga iz Kristove perspektive, a to je snažna poruka evanđelja, manje svojim očima i osjećajima, a više ljubavlju prema bližnjem. Samo tako sebi omogućavamo uočiti kod drugih – ispod površine vanjskoga izgleda i drugih partikularnih određenja – duboku želju i potrebu za znakom ljubavi i pažnje. Na taj im način možemo dati i više od njihovih izvanjskih potreba – darujemo im pogled ljubavi za kojim čeznu. Stoga, ako u našem životu nedostaje dodir s Bogom, ako smo ispunjeni samo i jedino sobom, u drugome ćemo uvijek vidjeti samo drugoga, a ne sve njegove ljudske potencijale te u konačnici ne ćemo uspijevati prepoznati u njemu božansku sliku.³² A to možemo učiniti samo iz okrilja ljubavi, što nas opet izravno upućuje na odgoj.

No odgoj je uvijek i susret osobnosti. Kada je osobnost probuđena i njegovana u sebi, ona istodobno, ne gubeći sebe, ulazi u odnos s drugim ljudskim bićem. Ljepota odnosa raste iz uzajamnoga izgrađivanja događaja slobode, pa zato i možemo reći da je osobnost rastezljiva jer je ona ta koja intenzivira i ujedinjuje. Slušanjem stvarnosti koju se tek ima otkriti interakcija se događa po cijelom kozmosu, ali uzajamno potvrđivanje odnosa jedinstveno je zato što um zna, a volja dopušta tu interakciju. Cijeli je svijet tako uređen da iskušava, razvija, dovodi do zrenja, ispunjava moralnu osobnost i obogaćuje čovjekovo samoodređenje, pa stoga možemo zaključiti kako taj uzajamni pristanak daje različito značenje i vrijednost ljudskim relacijama.³³ Snaga dobra u tome je da izlazi iz sebe, da sudjeluje na drugom bitku tako što ulazi u njega i daje se za njega.³⁴

Ovdje uočavamo još jedno konfesionalno određenje. Iskustvo svijeta, drugih ljudskih osoba i Boga jest najbolji način – i možda jedini način – da dođemo do iskustva vlastitoga »ja«. Svaki je od nas mješavina znanja i neznanja, svjetla i tame,³⁵ istinitoga i pogriješnoga, stvarnoga i nestvarnoga, pouzdanja i konfuzije, biološkoga stvorenja i, kako vjeruju kršćani, djeteta Božjega. Osoba je ona koja nosi ono riješeno i neriješeno, spoznato i traženo, neuspjehe i uspjehe te cijeli kompleks relacija prema prirodi, bližnjima i Stvoritelju,³⁶ iako je pozvana prema svojoj savjesti živjeti

³² Isto, 29-30.

³³ P. A. ROLNICK, *Osoba, milost i Bog*, Zagreb, 2012., 241.

³⁴ U skladu s time P. Teilhard de Chardin instruktivno zaključuje: »Što je bolje za kršćanina: rad ili patnja? Život ili smrt? Rast ili umanjivanje? Razvitak ili povlačenje? Posjedovanje ili odricanje? Nema mirisna dima bez tamjana. Nema žrtve bez prinosa. Kako bi se čovjek darovao Bogu, ako u sebi ne bi postojao? Treba najprije biti – i to što osobnije, potpunije. Prvo treba razvijati sebe da bismo bili. A kada to učinimo, odrecimo se i prihvatimo da se umanjujemo kako bismo bili drugome.« P. TEILHARD DE CHARDIN, *Božansko ozračje*, Split, 1985., 73.

³⁵ J. VANIER, *Zajednica i rast*, Zagreb, 2007., 334.

³⁶ P. A. ROLNICK, *Osoba, milost i Bog*, 247-248.

evanđeoskim duhom maksimuma i velikodušnosti.³⁷ Zato veliku ulogu u životu i odgoju ima opraštanje jer ono obnavlja čovjekovo dostojanstvo. Oprost, koji liječi ljudske odnose, ne znači da ono pogriješno nije bilo važno, već da osoba kojoj je oprošteno vrijedi više od onoga što je pogriješno te se na taj način otapa njezina prošlost. Ovdje bismo mogli konstatirati da smo susreli bit odgoja kako ga se razumijeva u kršćanskoj poruci – odgoj kao praštanje. Upravo se u problematici praštanja spaja sve rečeno, spajaju se najviše odgoj i ljubav. Naime opraštanje je znak razlikovanja ljudi, ali i težište Isusove pedagogije.³⁸ Papa Franjo o tome kaže:

»Pogled ljubavi ne diskriminira i ne relativizira jer je milosrdan. A milosrđe stvara veliku *bliskost*, bliskost licâ pa, budući da doista želi pomoći, traži bolniju istinu – istinu grijeha – no s ciljem da nađe istinski lijek. Ovo je osobni i zajednički pogled. Zajednički je jer potiče na *druženje*, na jedinstvo. Ovaj je pogled osnova društvenoga prijateljstva, poštivanja različitosti, ne samo ekumenskih nego i ideoloških. Ne može se pomoći onome tko je isključen ako se ne stvore zajednice koje uključuju. Pogled ljubavi ne diskriminira niti relativizira jer je kreativan. Besplatna ljubav jest *kvasac* koji – sve što je dobro – pokreće i poboljšava te zlo preobražava u dobro, a probleme u prilike. Onaj koji promatra pogledom ljubavi otkriva potencijale koji postoje, proživljava ih i čini da narastu od kvasca Evanđelja.«³⁹

Kršćansko razumijevanje pluralnosti osobe, a ono nam je temelj za razumijevanje fenomena odgoja, mogli bismo prikazati ovako. Postoje osobe koje su vrlo velikodušne i aktivne, ali zanemaruju bogatstvo svoje nutrine, tajnoviti dio sebe. Postoje osobe koje su dobre u slušanju tuđih potreba, ali trebaju najprije zadovoljiti neke vlastite aspekte, primjerice nahraniti svoje sposobnosti velikodušnosti i djelovanja. Na koncu postoje osobe koje traže Božju nazočnost u skrovitosti molitve, ali u konkretnosti života moraju se napregnuti kako bi osluhnule vapaje svoje braće i sestara i povezale se s njihovim potrebama.⁴⁰ Svaki pojedinac u opasnosti je od površnoga življenja, življenja na vlastitoj »periferiji«, no uvijek treba imati na umu da se plemenitom osobom postaje za cjelinu, a ne za samoga sebe.⁴¹ Čovjeka hrani susret, riječ, tišina, štivo ili patnja, sve što potiče ono najdublje u njemu i dovodi ga do svijesti. Zato putovanje k cjelovitosti podrazumijeva shvatiti Njegove zapovijedi kao cestu koja je otvorena za moralni i duhovni put savršenstva u produbljivanju osobnoga života u susretima s Bogom i ljudima, preuzimajući odgovornost pre-

³⁷ P. ŠOLIĆ, Odgoj kršćanske savjesti, u: *Crkva u svijetu* 17(1982.)3, 210-219., ovdje 214.

³⁸ P. A. ROLNICK, *Osoba, milost i Bog*, 260-261.

³⁹ J. M. BERGOGLIO/PAPA FRANJO, *Samo nas ljubav može spasiti*, 37-38.

⁴⁰ J. VANIER, *Zajednica i rast*, Zagreb, 2007., 232-233.

⁴¹ J. RATZINGER, *O smislu kršćanskog života*, Zagreb, 2006., 37.

ma društvu i sebi kroz življeno zajedništvo. Takvo putovanje je dugo i potrebno je mnogo kvalitetne »hrane« – za nutritivnu, um i za duh. No najvažnije je da čovjek u sebi neprestano obnavlja duh nade, kao Kristov autoportret.⁴² To je, uz praštanje, također važno određenje odgoja.

Vratimo se na odnos odgoja i ljubavi sagledanih iz kršćanske perspektive. Dokle god ne otkrijemo i ne priznamo u ljubavi tuđe »ti«, ne ćemo naći ni bitan sloj svoga »ja«, koje postoji jedino u riječi i ljubavi. Häring kršćansko (evanđeosko) razumijevanje odgoja opisuje ovako:

»Kada poteče struja ljubavi između Ja i Ti, koja Ti uzima jednako ozbiljno kao i Ja, jedan i drugi solidno se utvrđuju u bitku. Ako se na Ti ne zapali ljubav ili ako mračna vatra egoizma i strasti nastoji drugoga progutati, tada Ja ne postoji u sebi kao *doživljena* osobnost, nego kao još nerazvijena mogućnost ili već popaljena ruševina.«⁴³

Potrebno je spomenuti ovdje još jedan aspekt. *Egoizam* vlastitoga postojanja i očuvanja nije za područje osobnoga (doživljene osobnosti) važniji nego *altruizam* gibanja čiji pogled smjera uvijek prema »ti«.⁴⁴ Stoga papa Franjo savjetuje odgojitelje:

»Pokazujte sjaj istine, vi koji znate kako ju vidjeti. Oblikujte blistave ideje koje će, kada ih usvoje, pružati mladima orijentir na životnim putovima. Potaknite stvaranje privrženosti i veza s osobama, idejama i mjestima jer se raste njegujući osjećaj pripadnosti s drugima. Nemojte upasti u napast odabiranja lakšega puta koji vas čini slabima. Evanđeoski put je uvijek teži put. Pazite na ono što drugima nudite kao hranu u svojoj svakodnevici.«⁴⁵

Najgori tip odgoja koncipiran je na pojmovima *uniformiranosti* i *izračuna* koji teži za društveno korisnim pojedincima, no istinski cilj odgoja trebao bi ići za tim da odgoji osobe koje mogu mijenjati društvo, ozbiljno vjerujući u sve razine dijaloga.⁴⁶ U skladu s time papa Franjo nastavlja:

»Sve to podrazumijeva i sljedeće kreposti: *poniznost* kako bismo znali relativizirati vlastite stavove, *strpljivost* kako bismo znali čekati druge dok dođe njihovo vrijeme te *velikodušnost* kako bismo ustrajali, a ne pokleknuli u nastojanju da damo najbolje od sebe.«⁴⁷

⁴² J. VANIER, *Zajednica i rast*, 233.

⁴³ B. HÄRING, *Kristov zakon*, II, Zagreb, 1980., 385.

⁴⁴ *Isto*.

⁴⁵ J. M. BERGOGLIO/PAPA FRANJO, *O odgoju*, Split, 2015., 19.

⁴⁶ *Isto*, 131.

⁴⁷ *Isto*, 132.

Možemo se u oslikavanju tih pozicija poslužiti sljedećom metaforom. Zajednica/društvo je poput orkestra: svaki je instrument divan kada svira zasebno, ali ljepota različitosti ogleđa se u tome kada sviraju svi zajedno i svaki u tome dobije značaj, pa je rezultat još ljepši jer Bog sabire suprotnosti koje tvore bogatstvo zajednice. Tako ona postaje poput vrta punoga cvijeća, grmlja i drveća, gdje svatko pomaže drugomu dati život. Kršćani, nadahnuti evanđeljem, vjeruju da su zajedno svjedoci ljepote Boga, Stvoritelja i darovitoga Vrtlara. Zajednica u kojoj je ljubav živa privlačna je, a zajednica koja je privlačna po definiciji je zajednica prihvaćanja.⁴⁸ Ovdje smo se susreli s još jednim značajnim određenjem odgoja, a to je zajedništvo.

Nadalje kršćanske odgojitelje obvezuje kriterij *besplatnosti*, što je upravo evanđeoska poruka: besplatno primismo, besplatno prenosimo! Logika povijesti spasenja jest logika besplatnosti jer se ne mjeri pojmovima *dati* i *imati*. Odgajati znači stvarati, potvrđivati dostojanstvo. Živjeti vlastito čovječstvo jest dar, dar na koji treba uzvratiti radom na samome sebi. Jedinu motiv zbog kojega imamo nešto činiti na području odgoja jest nada u novo čovječanstvo, prema božanskomu naumu.⁴⁹ Stoga sklad možemo postići, kako kaže papa Franjo, jedino tako da, oponašajući Boga, radimo kao zanatlije i »modeliramo« povjerene nam živote.⁵⁰

No kršćanska pedagogija zna da je mjerilo svakoga ljudskoga bića Bog, istodobno, svaki je čovjek jedinstven, svi su važni – u cjelini i zasebno. Odgajanje je samo po sebi čin nade, koja upravlja budućnošću. Ono je područje besplatnosti dobrote i simfonijske naravi istine koja će svoj procvat doživjeti samo u *dijalogu*. Ne odgaja se samo zato kako bi se izgradila budućnost na koju ćemo se oslanjati, već zato što je i sam čin odgajanja njome ispresijecan, isprepleten. Odgoj tako, kako vjeruju kršćani, postaje kolijevka svetih vrijednosti čiji temelji nikada ne izumiru, nego se nadograđuju i svoj smisao imaju u ucjepljivanju u drugoga kroz dijaloški jezik ljubavi. Čovjek je kao takav biće nade, biće mogućnosti, biće koje ima dvojako stanje: zemaljsko je dijete i dijete Božje.⁵¹ Ili kako J. Vanier, opisujući život svakoga kršćanina, zaključuje:

»Mogli bismo postati kvasac u tijestu društva. Isprva ne bismo mijenjali sve strukture. Ali mijenjali bismo srca i duh ljudi oko sebe, pružajući im letimičan uvid u novu dimenziju ljudskog života – dimenziju nutrine, ljubavi, kontemplacije, divljenja i dijeljenja.«⁵²

⁴⁸ J. VANIER, *Zajednica i rast*, 342.

⁴⁹ J. M. BERGOGLIO/PAPA FRANJO, *O odgoju*, 134-135.

⁵⁰ J. M. BERGOGLIO/PAPA FRANJO, *Samo nas ljubav može spasiti*, 12.

⁵¹ J. M. BERGOGLIO/PAPA FRANJO, *O odgoju*, 205-206.

⁵² J. VANIER, *Zajednica i rast*, 418.

3. Dijalog kao sabiranje različitosti

Naznačili smo da ovaj rad nastoji upozoriti na činjenicu da evanđeoska misao za sigurno može biti *inspirator* odgojne djelatnosti i u situaciji kad se odgojna djelatnost sagledava izvan konfesionalnoga okvira. Htjeli smo prethodnim odjeljkom upozoriti na razmjere te mogućnosti prikazujući izvorišta vjere, posebno aludirajući na evanđeoske poruke, osobito u papinskim dokumentima. Razumije se, u raspravi o vjerskom razumijevanju odgoja potrebno je referirati se i na teološki kontekst. Ako bismo htjeli pronaći temeljne oznake spomenutoga diskursa, neka to budu sljedeće: ljubav, osobni napor i zajedništvo. U ovoj točki naše rasprave vraćamo se na pozicije iznesene u početku našega promišljanja, osobito u aspekt rasprave oko izgradnje osobnosti, onoga biti »ja sam«. Raspravljajući o razumijevanju istine vjere i posebno odgojnih modela njezina prenošenja, napomenuli smo mogućnost stvaranja »ukočene savjesti«, dakle onoga osjećanja vlastitoga postojanja koje bi bilo obilježeno samodostatnošću ili čak nadmenošću u odnosu na druge. Posebno važnu ulogu ovdje igra evanđeoski proklamirana poniznost, kao nužan element ne samo izgradnje savjesti pojedinca nego i zdrave ljudske zajednice. Upravo poniznost treba istaknuti kao glavni element razumijevanja odgojne djelatnosti.

Ne treba skrivati činjenicu da su vjerski intonirane poruke, bez obzira na njihovu širinu i intenzitet, kako smo nastojali prikazati u prethodnom odjeljku, ponekad ipak ograničene na reducirani krug primatelja. Ta činjenica ni o kome ne govori loše, sasvim suprotno, upozorava na različitost svih ljudskih datosti i na potrebu, dapače, imperativ povezivanja tih datosti. Model pomirljivosti i ljubavi koji smo izložili u prethodnom odjeljku čini nam se kao prikladan putokaz. Također smo naznačili da želimo pokazati da bi inzistiranje na doktrini, u ovom slučaju vjerski obilježenim odgojnim porukama, uništilo samu bit odgojne djelatnosti i otvorilo put manipulaciji. Uništilo bi sasvim sigurno i samu esenciju vjerske poruke. To su pitanja kojima se sada moramo posvetiti, međutim polazište za potragu za odgovorima nalazimo u problematici dijaloga.

Govoreći o fenomenu dijaloga, o njegovu nastanku, o problemima koji prethode njegovu nastanku, pa i izazovima koji prijete postojanju dijaloga, T. Vereš kaže:

»Dijalog ide za tim da stvori *jedinstvenu* ljudsku zajednicu u kojoj bi bile sačuvane sve *razlike*. On se, dakle, temeljno razlikuje od monističkih i dualističkih društvenih modela koji žele postići jedinstvo nasilnim brisanjem svih razlika ili njihovim svođenjem na dva antagonistička pola od kojih bi jedan morao uništiti drugi. Eto, tako ja vidim povijesnu funkciju dijaloga u dosadašnjim svjetskim zbivanjima, a vjerujem da će on tu funkciju imati i u

budućnosti. Savršeno, eshatološko jedinstvo u ovome svijetu je nemoguće. Najviši oblik jedinstva među ljudima je dijaloški, sabirateljski.«⁵³

U tim riječima krije se mnogo značenja, ono najvažnije što bismo mogli u njima prepoznati očituje se u dvjema konstantama: prvo, ljudski svijet, a svijet je izravno *ono* ljudsko, i postoji u mnoštvu razlika, drugo, ne postoji u tom svijetu savršeno jedinstvo, nego je potrebno baviti se tim razlikama, pronicati u njihovu bit i tražiti pomirljivo mogućnosti njihove komunikacije. O daljnjem određenju dijaloga Vereš kaže ovako:

»Radi se o tome da dijalog postane način mišljenja, osjećanja i svakidašnja praksa svih vrsta ljudskih zajednica: obitelji, udruženja, društava, saveza, država i cijeloga ljudskog roda. Jer, hoćemo-nećemo, u sve te zajednice ljudi ulaze sa svojim osebnim i neuklonjivim razlikama, pa se posvuda javlja problem: kako živjeti zajedno i raditi na ostvarivanju istih ciljeva i zadataka, a da pri tome ne budu potisnute ili zbrisane osebnje razlike pojedinaca ili drugih društvenih skupina. Ljudska stvarnost je takva kakva jest, raznolika i šarolika, i nju ne može izmijeniti nikakvo monističko ili dualističko nasilje. To ne znači da dijalog zagovara neki anarhistički ili liberalistički društveni model: 'Neka svatko radi što hoće.' Naprotiv, dijalog inzistira na usmjerenosti svih ljudi i svih društvenih skupina prema jednom te istom cilju. Kad te usmjerenosti ne bi bilo, ne bi ni dijalog bio moguć. Prema tome, kao što dijalog odbacuje skrajnji monizam i dualizam kao društvene modele koji potiskuju i brišu zbiljske razlike među ljudima, tako odbacuje i anarhizam i liberalizam, koji ljude promatraju kao u sebe hermetički zatvorene i u svijet bezvezno bačene jedinke.«⁵⁴

Riječ je o traženju zajedničkoga nazivnika koji povezuje nastojanja najširega mogućega spektra društvenih aktera. Pretpostavka je da svi akteri žele boljitak cjeline društva, također pretpostavka je i da svi akteri žele u maksimalnoj mjeri očuvati vlastite posebnosti i, ako je moguće, utkati ih u cjelinu društvenoga događanja. Upravo u toj točki javlja se dijalog kao model komunikacije, koji u krajnjoj konzekvenciji nastoji postati način mišljenja. Iz pojavnih oblika ljudskih odnosa nastoji prodrijeti u ljudsku svijest. To je zamisao dijaloga. Ili kako kaže Vereš:

»Dijalog je, dakle, u prvom redu ontološki model, razumijevanje bitka i suglašavanje s bitkom, koji je jedinstven i raznolik. To znači da bi se čovjek

⁵³ T. VEREŠ, R. KOPREK, *Ozbiljan dijalog o dijalogu*, u: T. KRZNAR, N. I. FILIPOVIĆ (prir.), *Vrč i šalica*, 281., (pretisak).

⁵⁴ *Isto*, 283.

morao suglašavati i s jedinstvenošću bitka i s njegovom različitosti: u svim svojim odnosima težiti za jednim, ali poštivati i razlike.«⁵⁵

Ovdje je važno uočiti činjenicu razumijevanja dijaloga kao ontološkoga modela, dakle kao modela koji opisuje samu bit postojanja.⁵⁶ Ovdje vrijedi zastati i vratiti se na glavnu temu naših promišljanja, a to je odgojna djelatnost i njezina inspiracija u religijskim porukama. Do sada smo kazali da se u kršćanskom tumačenju odgoj poima kao ljubav, kao *sebedarje* i kao briga oko ljudskih bića. U središtu te djelatnosti nije primarno izgradnja zajednice strogo određene religijskim identitetom, nego u najvećoj mjeri prijenos duha evanđeoske poruke, a to je poruka ljubavi. Vrijedi napomenuti da se u tom kontekstu religija razumijeva kao »jedinstven čovjekov pokušaj da pronikne temelj svih stvari i smisao postojanja u dimenziji apsolutnog spasa«⁵⁷. No istodobno za dohvaćanje sadržaja religije potrebno je i posredovati model prijenosa te poruke, a to je upravo odgoj. Ako bi odgojna djelatnost prenosila samo formu religijskoga sadržaja⁵⁸, a smisao religijskoga sadržaja ostavila po strani, ušla bi izravno u sferu indoktrinacije i razorila samu svoju bit. Ako bi nastojala oko prijenosa duha evanđeoskih riječi pozorno osluškujući zbilju, vodeći računa o potrebama drugih i različitim te ako bi ponajprije nastojala oko dijaloškoga sabiranja različitosti u cjelinu, zasigurno bi iskreno živjela svoju bit i bila značajno obogaćenje zajednice.

Ostaje nam jedno važno pitanje koje moramo postaviti, kako smo najavili: Može li evanđeoska misao biti *inspirator* odgojne djelatnosti i u situaciji kad se odgojna djelatnost sagledava izvan konfesionalnoga okvira? Odgovor je zapravo jednostavan, ali pitanje zahtijeva postavljanje na pravi način. Ako pretpostavimo da bi rečeno bilo moguće, dakle da evanđeoska misao može biti *inspirator* odgojne djelatnosti i

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ Ne treba skrivati problematičnost tih pozicija, jednostavna i široka tumačenja otvaraju mnoge nove pozicije, no istodobno, pa makar i kriomice, upozoravaju i na brojne probleme. Primjerice fenomen dijaloga i njegovo tematiziranje na *socijalnom planu* događa se u horizontu etičkoga. Riječju, dijalog ne postoji bez pluralizma, a pluralizam biva promatran kao *prikriveni relativizam* ili *slabi skepticizam*. Razumije se, u našem promišljanju ne možemo ulaziti u takve ontologijske ili gnoseologijske zakutke, ali moramo imati na umu moguće prigovore koji se mogu uputiti našim pozicijama. O etičkoj problematici vezanoj uz spomenute teme usp. J. SABOL, Pluralizam etikâ i etika pluralizma: izazov moralnoj teologiji. Problemska skica, u: *Bogoslovska smotra* 66(1996.)4, 665-680.

⁵⁷ J. JUKIĆ, Pluralistički pristup religiji, u: *Crkva u svijetu* 12(1977.)1, 21-35., ovdje 29.

⁵⁸ U ovome nije moguće proći mimo inventivnih analiza fenomena religijskoga kakve je poduzeo Željko Mardešić (alias Jakov Jukić), posebno u kasnijim fazama svojega znanstvenoga djelovanja. U ovome treba uputiti na analizu fenomena »ideološkog katolicizma« i njegovih političkih implikacija, posebno u hrvatskom društvu. Bilo bi zastrašujuće kada bi odgoj sudjelovao u tim konstrukcijama koje Mardešić tako dojmljivo analizira. Ž. MARDEŠIĆ, *Rascjep u svetome*, Zagreb, 2007., 795.

u situaciji kad se odgojna djelatnost sagledava izvan konfesionalnoga okvira, pretpostavka ima dva određenja. Prvo je konfesionalno, drugo je ono protukonfesionalno ili barem konfesionalno indiferentno. Ako bismo krenuli od pretpostavke da su religijske poruke jakoga sadržaja i da je za njihovo prihvatanje i proživljavanje potrebna posebna dimenzija bivanja, tada bismo sve one koji takvu poruku ne prihvataju proglasili inferiornima, a možda i neprijateljima. Takvih je primjera prepuna povijest. Sukobi na religijskoj osnovi, konkretno sukobi između pripadnika različitih religija ili sukobi između konstrukcija unutar pojedine religije ili sukobi između onih koji sebe određuju religijskim parametrima i onih koji niječu bilo kakvu mogućnost dodira onoga ljudskoga i onoga onostranoga, a posredovanoga religijskim određenjima, u povijesti čovječanstva izazvali su stradanja jezivih razmjera. Ako bismo krenuli od pretpostavke koju smo nazvali protukonfesionalnom ili barem konfesionalno indiferentnom nalazeći primjerice razlog za prigovor u tome što su religijske poruke koje nisu primarno obilježene racionalnošću, dokazivošću pa tako ni mogućnošću poopćenja, zanemarili bismo cjelinu ljudskoga postojanja i to upravo u nastojanju da čovjeka svedemo samo na jednu dimenziju, dimenziju onoga *racionalnoga*. Osim što bi to bio vrlo *neracionalan* postupak, bio bi i vrlo reduktivan i protivan nastojanju oživljavanja dobrobiti zajednice života u očuvanju svih njezinih posebnosti. I jedno i drugo gledanje bilo bi utemeljeno na gledanju da su »oni drugi« manje dobri ili više zli, odnosno moralniji ili manje moralni od »nas«.

Postoji ovdje još jedan aspekt tih problema na koji je tako učinkovito upozorio L. Veljak govoreći o tome da se pitanje moralnosti dade razriješiti samo praktički, a nikako ne doktrinarno. Veljak stoga kaže ovako:

»Ukratko, teorijska (a posebice ne doktrinarna) razmatranja i dogmatska sporenja ne će nam pomoći u zbiljskom razrješavanju bitnih problemâ što ih nameće današnja epoha, problemâ koji u svjetlu nuklearne tehnologije, neurobiologije, genetskoga inženjeringa i općenito razvitka biotehnologije poprimaju i dramatične razmjere, te upućuju na rast pogibelji po samo preživljavanje čovječanstva (ili po opstanak ljudskoga bića kao moralno odgovorne i samosvjesne osobe). Temeljna razdjelnica jest ona kojom se diferenciraju oni što djelatno i odgovorno ispunjavaju (ili se bar iskreno trude da ispunjavaju) onu evanđeosku zapovijed koja glasi: *‘Ljubi svoga bližnjega kao sebe samoga!’* [Mt 22, 34, op. a.] od onih koji sebe i vlastiti interes podižu na rang apsolutnoga prioriteta. Pri tom za ispunjavanje one zapovijedi o čovjekoljublju nije neophodno da netko bude kršćanin ili čak uopće vjernik (razlika je tek u tomu što je za vjernika ispunjavanje te zapovijedi nužna nadopuna ute-

meljujućem bogoljublju, dok nevjernik ne očekuje za njezino ispunjavanje nikakvu nagradu ni na ovom, ni na drugom svijetu).«⁵⁹

I dodaje:

»I upravo se na toj crti uspostavljanja djelatne alternative dominaciji sebičnosti očituje mogućnost praktičkoga nadmašivanja nametanih rascjepa između vjerujućih, drugačije vjerujućih i nevjerujućih, svih onih koji su predani zbiljskom čovjekoljublju.«⁶⁰

Zaključak

Potrebno je sada dati zaključni osvrt na rečeno. U ovom radu nastojali smo sagledati fenomen odgoja, posebno imajući pred očima nastojanja koja od odgoja čine manipulaciju. Kazali smo da je bit odgoja *odnos*, a njegova svrha da se drugom ljudskom biću pomogne da bude *on sam*. Nadalje smo kazali da je jedan od najvažnijih momenata koji tvore odgoj upravo moment dijaloga, dajući time dijalogu ontološko značenje. Nastojali smo razabrati kakvo bi bilo razumijevanje odgoja nadahnuto evanđeoskom mišlju. Ovaj rad nastoji uputiti na činjenicu da evanđeoska misao može biti inspirator odgojne djelatnosti i u situaciji kad se odgojna djelatnost sagledava izvan konfesionalnoga okvira i da može biti poziv na susret različitosti i plodonosno bavljenje onim ljudskim bez obzira na zahtjeve različitosti u kojima se *to ljudsko* pojavljuje. Kada su u pitanju vjerničke inspiracije, treba imati na umu kako je čovjek biće *dvostruke povijesti*: povijesti koja stvara čovjeka i povijesti koju čovjek stvara.

Nema dvojbe da su vjerske poruke »materijal« koji izaziva prijepore. U povijesti čovječanstva najveći broj sukoba izazvan je upravo potenciranjem onoga vjerskoga. No istodobno veliki pomaci u *konstrukcijama onoga ljudskoga* učinjeni su profiliranjem vjerskih sadržaja. To, posljednje rečeno, nije umanjeno ni činjenicom da su vjerske poruke usmjerene na dio spektra *svih mogućih* primatelja. Ovdje upućujemo na odnos konfesionalnoga i nekonfesionalnoga. Nastojali smo prikazati poruku kršćanstva kako je doživljavaju vjernici. Svjesni smo činjenice da svaka poruka, posebno ona vjerski intonirana, ima niz nijansi i slojeva i da su upravo te nijanse i slojevi nešto što može biti predmet prijepora: *konfesionalistima* nedvojbene, a *nekonfesionalistima* daleke, možda i neprihvatljive. Upravo ovdje upozoravamo na važan aspekt odnosa između konfesionalnoga i nekonfesionalnoga koji smo uočili u praktičkoj sferi, a ne onoj doktrinarnoj. Iz jednoga kuta gledano, odgoj se može

⁵⁹ L. VELJAK, Agnosticizam i vjerski indiferentizam, u: *Diacovensia* 21(2013.)2, 237-249., ovdje 247-248.

⁶⁰ *Isto*, 248.

shvatiti i kao apostolat, kao stalan poziv na budnost jer onaj koji odgaja je sudionik »božanskoga« plana. S druge strane gledano, odgoj je nastojanje da se postigne ono »biti ja sam« i u tom gledanju nema dubinskih proturječja u odgoju. Pitanje je ipak samo jedno: *Kako djelujemo?*

I ovdje treba uputiti na elemente pomirljivosti i razumijevanja različitosti koji nedvojbeno tvore odgojnu djelatnost. Ostaje nam još jedno, ono što čini bit kršćanske vjere, a ujedno je i esencijalni dio odgoja – riječ je o ljubavi. Za kraj, o tome završnu riječ dajmo Tomislavu Janku Šagi-Buniću, koji kaže:

»Ljubav može biti samo među osobama; sve se drugo kaže samo po sličnosti, s onom ljubavlju koja je među osobama. A baš zato što je ljubav među osobama, što čovjek može ljubiti samo drugu osobu, očividno je da je u svakoj ljubavi uključen rizik i da nije moguće da temelj ljubavi bude jedna potpuna spoznaja, dovršena spoznaja. Jer ljubav je zapravo ponuda. A hoće li mojoj ponudi biti odgovoreno, ne mogu unaprijed znati.«⁶¹

Pitanje odgovora na tu ponudu temeljno je pitanje ljudskoga i ono se zasigurno ne krije u doktrinarnim ili (protu)konfesionalnim razlozima, nego u dubokoj nutrini svakoga ljudskoga bića. Moguće je da upravo odgoj najbolji način njegovanja toga *ljudskoga* sadržaja i način njegova prenošenja u odnose među ljudima. Bez obzira na posebna određenja koja pridajemo sebi, ne čini nam se neprihvatljivim postaviti dobrobit zajednice iznad svih određenja. U tom pogledu odgoj doista razumijevamo kao brigu za *opće* uz očuvanje *različitosti*.

Tek nas to, i jedno i drugo, čini odista ljudima.

⁶¹ T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Prema civilizaciji ljubavi. Izbor članaka*, Zagreb, 1998., 80.

TO TESTIFY LOVE WITH WORKS. A CONTRIBUTION TO THE PHILOSOPHICAL – RELIGIOLOGICAL DISCUSSION ON EDUCATION

Tomislav KRZNAR* – Tajana ZRNO s. Marija**

Summary: *In this paper, we would like to rethink the basic problems of the philosophy of education by keeping in mind the message of faith as it is understood based on the Gospel by the tradition of the Christian West. First, we would like to see if we can discuss Christianity in the modern society as an inspiration for educational activity, and second, can this inspiration be mediated by dialogue with those who do not recognize themselves in confessional structures and doctrinal patterns. We examine if what has been said can contribute to building a pluralistic society that would be based on respect for diversity and on »grasping« into the future in dialogue. It is these concepts that define the phenomenon of education, specifically its essence, which is so often let down by the educational practice. This paper seeks to point out the fact that the Gospel message can be an instigator of educational activity even in situations when the educational activity is viewed outside the confessional framework. We also aim to show that insisting on the doctrine, in this case religiously marked educational messages, would destroy the very essence of educational activity and open the way for manipulation.*

Keywords: *education, love, Christianity, pluralism, philosophy of education, action.*

* Assoc. Prof. Tomislav Krznar, Ph. D., Faculty of Teacher Education, University of Zagreb, Savska cesta 77, 10 000 Zagreb, tomislav.krznar@ufzg.hr

** Tajana Zrno s. Marija, univ. bacc. praesc. educ. Frankopanska St 17, 10 000 Zagreb, s.marijazrno@gmail.com